

KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER YÖNÜNDEN GEÇERLİLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Dr. S. Rıdvan KARLUK

I. KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİNİN GENEL ANLAMI

Karşılaştırmalı üstünlükler¹ teorisi ilk defa 19 uncu yüzyılın başlarında Robert Torrens tarafından ortaya atılmış ve daha sonra David Ricardo, E. Hecksher ve B. Ohlin tarafından geliştirilmiştir². Teorinin ilk şekli, ülkelerin nispeten bol olan üretim faktörlerini daha çok kullanmayı gerektiren malların üretiminde ihtisaslaşmaların zorunlu kılmaktadır. Böylece, mevcut üretim faktörlerinden maksimum hasıla elde etmek mümkün olmaktadır³. Bu niteliğiyle teori,

- 1) Karşılaştırmalı üstünlük (comparative advantage) ve karşılaştırmalı maliyet (comparative cost) terimleri aynı anlamda kullanılmıştır.
- 2) G. Haberler, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin ilk defa Col. Robert Torrens tarafından ortaya konduğunu öne sürmektedir. Bkz. G. HABERLER, *The Theory of International Trade*, William Hodge and Co. Ltd. London, 1968, s. 122. Aynı şekilde E. Seligman'da literatürde teorinin ilk defa R. Torrens tarafından ele alındığını belirtmektedir. Buna karşılık Profesör Hollander, Torrens'in konuya değinmiş olmakla beraber tam bir açıklama yapmadığını, ancak D. Ricardo'nun *The Principles of Political Economy and Taxation* isimli kitabının yayınlanmasından sonra teorisinin tartışma konusu olmaya başladığını belirtmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. E. SELIGMAN and J. HOLLANDER, "Ricardo and Torrens", *ECONOMIC JOURNAL*, Vol. 21, No. 81, Marc 1911, s. 448 - 468.
- 3) H. MYINT, *Economic Theory and the Underdeveloped Countries*,

ancak o günkü şartları göz önüne almakta, başlangıçta üstünlüğe sahip olunmayan bir üretim dalında bu üstünlüğün değişebileceğini kabul etmemektedir. Bu anlamda teori, basit bir "statik genel denge" teorisi olmaktadır⁴. Denge durumunda ülke içinde diğer ülkelere göre daha ucuza üretilen mallar, dışardan ithal edilmemektedir. Buna karşılık ihracat, marjinal gelirin marjinal masrafa eşit olduğu noktaya kadar yapılmaktadır. Ülkedeki ticaret ve üretimin yapısı, bir malı ülke içinde üretenin fırsat maliyeti (opportunity cost) ile o malın ithal edilmesi durumunda ödenecek miktarın karşılaştırmasına bağlı bulunmaktadır. Eğer ekonomide genel denge sağlanmış ise, dış ülkelere daha ucuza ithal edilebilen malların üretimine son verilmekte ve ihracat, marjinal gelir - maliyet eşitliği sağlanmaya kadar artırılmaktadır. Ekonomide tam rekabet ve tam istihdam şartlarının varlığı durumunda, bir malın fırsat maliyeti, o malın piyasa fiyatına eşit olmaktadır. Böylece, faktör ve mal piyasa fiyatları ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğü belirlemede esas alınmakta ve bu şartlar altında teori tutarlı olabilmektedir⁵.

Aslında teorisin statik niteliği, teorisin dayanmış olduğu statik varsayımlardan ileri gelmektedir. Kabul edilen varsayımlara göre, ekonomide üretim faktörlerinin miktarı sabit fakat üretim faktörlerinin ülke içindeki mobilizasyonu tamdır. Uluslararası üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ise kısıtlanmıştır⁶. Ekonomide zevklerin

Oxford University Press, New - York, 1971, s. 175, 183; H.G. JOHNSON, "Tariffs and Economic Development: Some Theoretical Issues", *The Journal of Development Studies*, Vol. 1 - 1, No. 1, October 1964, s. 3 - 30. (*Economics of Trade and Development*, ed., James D. Theberge, John Wiley and Sons, Inc., New - York, 1968 içinde, s. 351); G. HABERLER, "International Trade and Economic Development", *National Bank of Egypt, Cairo*, 1959. (*Economics of Trade and Development* içinde, s. 106).

- 4) Teorisin bu şekilde sunulduğu için bkz. G. HABERLER, "Some Problems in the Pure Theory of International Trade", *EJ*, Vol. LX, No. 238, June 1950, s. 223 - 240. (*Readings in International Economics A.E.A.*, 1969 içinde, s. 213 - 229).
- 5) H.B. CHENERY, "Comparative Advantage and Development Policy", *AER*, Vol. LI, No. 1, March 1961. (*Economics of Trade and Development* içinde s. 137).
- 6) Üretim faktörlerinden emeğin ülke içinde hareket serbestisi tam-

ve üretim teknolojisinin değişmediği kabul edilmekte, faktör ve mal piyasalarında tam rekabet şartları geçerli bulunmaktadır. Ticarete başlamadan önce, ekonomi tam istihdam denge seviyesini korumakta ve mevcut kıt kaynaklar ekonomide en rasyonel şekilde dağılmış bulunmaktadır. Teori, iki ülke iki mal ve H.O. versiyonunda iki faktör varsayımına dayanmaktadır. Teorinin H.O. versiyonunda ayrıca, iki ülkede de özdeş üretim fonksiyonlarının bulunduğu kabul edilmektedir. Bütün bu varsayımlara ek olarak, ekonomide dışsal tasarruflar ile eski ekonomilerin varlığı (diseconomies) kabul edilmektedir⁷.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin iki ana versiyonundan biri olan Ricardo tipi, bir malın fiyatının o malın üretiminde kullanılan işgücü değerine göre belirleneceğini varsayan klasik emek-değer teorisine dayanmaktadır⁸. Ekonomide tek üretim faktörü emek bulunduğu ve sabit maliyetlerin geçerli olduğu durumlarda, her ülke normal olarak üretimde nisbi olarak daha fazla faktör produktivitesine sahip olduğu malların üretiminde ihtisaslaşmalarıdır⁹. Her ül-

dir ve üretimin değişik dallarında marjinal produktivitenin ücrete eşit olduğu her yere dağıldığı kabul edilmektedir. Fakat bu kuralı dış ticarete uygulamak mümkün bulunmamaktadır. Çünkü emek, ülkeler arasında hareket serbestisine sahip değildir. Bkz. HABERLER, *The Theory of...*, s. 127.

- 7) G. HABERLER, 'Comparative Advantage, Agricultural Production and International Trade', *The International Journal of Agrarian Affairs*, Vol. IV, No. 3, May 1964, s. 130 - 149. (*Economics of Trade and Development* içinde s. 171). Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin ideal şartlarından meydana sapma için bkz. HABERLER, "Comparative Advantage...", s. 171 - 172. Teorinin burada belirtilen statik varsayımlarının uygulanmış olduğu statik bir dünya, N. Serin'in de çok yerinde olarak belirttiği gibi hiçbir zaman var olmamıştır. Bkz. SERİN, *Kalkınma ve Dış Ticaret*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 8.
- 8) Ricardo versiyonunun emek - değer teorisine dayanmaması durumunda da geçerliliğinden pek birşey kaybetmeyeceği, G. Haberler tarafından öne sürülmüştür. Haberler, iki ülke iki mal varsayımı altında teoriyi, Türkçe'de "vazgeçme maliyeti", "fırsat maliyeti", "alternatif maliyet" (opportunity cost) olarak kabul edilen bir kavramla açıklamaktadır. Bkz. HABERLER, a.g.e., s. 176 - 177.
- 9) Teorinin Ricardo versiyonundaki bu tip bir ihtisaslaşma, dünya

kenin fizik imkânları diğerlerine göre farklı olduğu için, üretimde de farklı faktör produktiviteyi söz konusudur. Bu nedenle, her ülke faktör kullanımını yönünden nisbi olarak diğer ülkelere göre karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğu üretim dallarına yönelmelidir. Eğer ülkeler arasında böyle bir ihtisaslaşma sağlanacak olursa, dünya kaynaklarının en etkin bir şekilde kullanımı da mümkün olacaktır.

Ricardo versiyonunun tek üretim faktörü emeğe dayalı olması, daha sonraları teoriye emek dışında diğer bir üretim faktörü olan "sermaye"nin girmesine yol açmıştır. Teorinin Hecksher-Ohlin versiyonu, ülkeler arasındaki dış ticaretin varlığını, ülkelerin sahip oldukları üretim faktörlerinin farklı yoğunlukta olması ile açıklamaktadır. Ayrıca üretim faktörleri yalın olarak emek, sermaye ve tabiat şeklinde değil, bunların kalite farklarını da kapsayacak şekilde ele alınmaktadır¹⁰. Bu versiyon, yukarıda yapmış olduğumuz varsayımlara ek olarak, girdi arzını sabit ve aynı nitelikte kabul etmekte ve belli mal-fiyat oranlarında tüketim kalıbının değişmediğini öne sürmektedir. Teorinin bu versiyonu, dış ticaretin, ülkeler arasındaki faktör fiyatları eşitliğini de gerçekleştirebileceğini savunmaktadır. Bununla beraber B. Ohlin, fiilen faktör fiyatlarının sadece kısmi olarak eşitleneceğini, özel durumlar dışında faktör fiyatları eşitliğinin üretim faktörlerinin uluslararası tam bir mobilitesi sağlandığında mümkün olabileceğini de ilâve etmektedir¹¹.

Karşılaştırmalı üstünlüklü teorisi hakkında bu şekilde genel bir bilgi verdikten sonra, şimdi, bu teoriye dayanan serbest dış ticaret görüşü ile ekonomik kalkınma arasında nasıl bir ilgi olduğunu araştırmaya çalışalım.

üzerinde ticaret yapan ülkelerin mevcut kaynaklar ve üretim teknolojisi karşısında statik üretim imkânları eğrisinin (production possibility curve) ileri doğru hareketinden başka bir şey değildir. Bkz. MYINT, a.g.e., s. 120.

- 10) E. HECKSHER, "The Effects of Foreign Trade on the Distribution of Income", *Ekonomisk Tidskrift*, Vol. XXI, 1919, s. 497-512. (*Readings in the Theory of International Trade*, A.E.A., 1966 içinde s. 279).
- 11) G. HABERLER, *Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış*, çev. N. Mumcu, Ofsét Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul 1970, s. 42.

II. KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİNE DAYANAN SERBEST DIŞ TİCARET GÖRÜŞÜ VE EKONOMİK KALKINMA

H. Myint'inde belirttiği üzere, klasik uluslararası serbest ticaret teorisi ile karşılaştırmalı üstünlükler teorisi arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır¹². Bilindiği gibi serbest dış ticaret, ülkelerin daha ucuza ürettiği malların üretiminde ihtisaslaşmalarını öngörmektedir. Böylece, nispeten ülke içinde bol olarak bulunan üretim faktörlerini kullanarak üretilen mallar ihraç edilmekte, kıt faktör kullanımını gerektiren mallar ise ithal edilmektedir. Başka bir deyişle karşılaştırmalı üstünlüğe dayanan işbölümü ve dış ticaret, ticaret yapan ülkelerin daha hızlı gelişmesini sağlamaktadır. Çünkü, sözü edilen teoriye dayanan serbest dış ticaret, gelişmekte olan ülkelerin dışarıdan ekonomik kalkınmaları için gerekli olan sermaye malı, makine ve teçizat, ham, yarı mamul ve mamul madde almalarına imkân sağlamaktadır. Gelişmiş ülkelerden teknolojik bilgi, know-how, müteşebbis gibi faktörlerin ülkeye aktarılması dış ticaret aracılığıyla olmakta ve serbest dış ticaret ayrıca sağlıklı bir rekabetin doğmasında yol açmaktadır¹³.

Geçen yüzyılda gelişmenin motoru (engine of growth) olarak kabul edilen klasik karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı serbest dış ticaret görüşü¹⁴, yüzyılımızda bu şekli ile gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarına ışık tutmaktan uzak bulunmaktadır¹⁵.

-
- 12) H. MYINT, "The Classical Theory of International Trade and the Underdeveloped Countries", *EJ*, Vol. LXVIII, June 1958, s. 317 - 337. (*Economic Theory and the Underdeveloped Countries* içinde s. 119).
 - 13) HABERLER, "International Trade and...", s. 108 - 109.
 - 14) Kalkınmanın itici gücü veya motoru deyimi, literatürde ilk defa D.H. Robertson tarafından kullanılmıştır. Bkz. D.H. ROBERTSON, "The Future of International Trade", *EJ*, Vol. LXVIII, March 1938, s. 1 - 14. (*Readings in the Theory of International Trade* içinde s. 501).
 - 15) A.K. CAIRNCROSS, *Factors in Economic Development*, George Allen and Unwin Ltd., London, 1965, s. 211 ve A.K. CAIRNCROSS, "Trade and Development", *Economics of Trade and De-*

İki önceki denklemdeki $1/D_{ma}$ ve $1/S_{mb}$ oranlarının pay ve paydadaki değerleri kaldırılıp, D_{ma} nin işareti düzeltildiğinde ve r değeri bire eşit farzolunduğunda, döviz talep elastikliği aşağıdaki gibi yazılabilecektir.

$$1 \text{ b. } \epsilon_{d\$} = \frac{S_{mb} (D_{ma} - 1)}{D_{ma} (1 + S_{mb})}$$

Aynı yöntemle döviz arz elastikliği hesaplandığında aşağıdaki iki denklem elde edilir.

$$2 \text{ a. } \epsilon_{s\$} = \frac{1 + 1/S_{xa}}{1 - 1/D_{xb}} \quad \text{ve}$$

$$2 \text{ b. } \epsilon_{s\$} = \frac{D_{xb} (1 + S_{xa})}{S_{xa} (D_{xb} - 1)}$$

II.

Çalışmanın ilk bölümünde k_0 kuru yürürlükte iken döviz arz ve talep elastikliklerinin elde edilişi incelenmiştir. Bu bölümde, kurun değişmesi sonunda oluşan yeni döviz arz ve talep elastiklikleri ele alınacaktır.

Döviz kuru değişmesiyle döviz talep elastikliği talep edilen döviz miktarındaki yüzdelik artışın, k_0 kuru veri iken geçerli olan döviz talep elastikliğine bölünmesiyle elde edilebilir.

$$\epsilon_{d\$} = \frac{d\$}{\$} \div \left(\frac{dT.L.}{d\$} \div \frac{T.L.}{\$} \right) \text{ dir.}$$

$$\text{İlk bölümde } d\$ = \left(\frac{(r-1)P}{g' - r f'} \right) P + g'Q \text{ ve } \$ = P.Q \text{ olarak}$$

Döviz Talep ve Arz Elastikliğinden Dış Ödemeler

bulunmuştu. Ayrıca T.L./\$ oranı k_0 kuruna, $\frac{dT.L.}{d\$}$ in ise geçerli olan k_0 kuru ile yeni kur k arasındaki farka eşittir.

$$\frac{dT.L. / d\$}{T.L. / \$} = \frac{k - k_0}{k_0} \text{ dir. } \frac{k}{k_0} = \frac{1}{r} \text{ ve } \frac{k_0}{k} = 1$$

$$\frac{dT.L. / d\$}{T.L. / \$} = \frac{1}{r} = \frac{1-r}{r} \text{ dir. Döviz talep elastikliği ise;}$$

$${}^E d\$ = \frac{\left(\frac{(r-1)P}{g' - rf'} \right) P + g'Q}{P \cdot Q} \div \frac{1-r}{r} \text{ dir.}$$

Denklem kısaltılıp, pay ve payda P ile bölüldüğünde⁵,

$${}^E d\$ = r - \left(\frac{P/P + g'Q/P}{-rf'Q/P + g'Q/P} \right) \text{ dir.}$$

İthal mallarının talep elastikliği, $D_{ma} = P/Qf'$ ve arz elastikliği $S_{mb} = P/Qg'$ olduğundan

$${}^E d\$ = -r \left(\frac{1 + 1/S_{mb}}{-r(1-D_{ma}) + 1/S_{mb}} \right) \text{ dir.}$$

5) Bakınız: dipnot 1 ve s. 7.

$$6) {}^E d\$ = \frac{\left(\frac{(r-1)P}{g' - rf'} \right) P + g'Q}{P \cdot Q} \cdot \frac{-r}{r-1} \text{ dir. } \frac{r}{1-r} = \frac{-r}{r-1}$$

dir. P'ler birbirleriyle götürüldüğünde;

$${}^E d\$ = -r \cdot \frac{P + g'Q}{(g' - rf')Q} = -r \cdot \frac{(P + g'Q)}{g'Q - rf''Q} \text{ dir.}$$

Gerçekten bu ülkeler üzerinde serbest dış ticaretin başlıca etkisi, sözü edilen ülkelerin niteliksiz işgücünü bol miktarda kullanan ve bu ülkelerin genel ihracatları içinde önemli bir yere sahip bulunan ilksel madde (primary products) üretimini arttırmak olmuştur¹⁶. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayalı serbest dış ticaret görüşünden, hızlı bir kalkınma — sanayileşme — programını benimsedikleri ölçüde uzaklaşmak zorundadırlar¹⁷. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerin yeni kurulan sanayilerinin hemen serbest dış ticarete açılması, bu sanayilerin yaşama şansını sıfıra indirecektir. Gelişmiş ülkelerin sanayi ürünleri rekabetine karşı gelişmekte olan ülkeler, belirli bir süre serbest dış ticarettten uzaklaşarak ekonomilerinin bir bölümünü veya belirli sanayi dallarını himaye etmek zorundadırlar.

Bu açıdan konuya bakıldığında, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin varsayımlarında gerekli değişiklikler yapılır ve teorisinin sınırları genişletilebilirse, Meier'inde belirtmiş olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelerin ticaret ve kalkınma sorunları ile ilgili gözlemleri birliğe kavuşturan faydalı bir analitik çerçeve elde edilebilir¹⁸.

III. KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİNİN BUGÜNKÜ ŞARTLARDA GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE UYGULANABİLİRLİĞİ

Bu konuda önce, Viner, Singer ve Chenery gibi uzman iktisatçıların görüşlerine kısaca değinelim.

velopment içinde s. 113. Buna karşılık G. Haberler, birçok gelişmekte olan ülkede usulararası ticaretin önemini henüz kaybetmediğini belirtmektedir. Bkz. G. HABERLER, "International Trade and...", s. 104.

- 16) G. MYRDAL, *Economic Theory and Underdeveloped Region*, University Paperbacks, Methuen, London 1965, s. 52.
- 17) Sanayileşmemiş (non - industrialization) veya kalkınmamış (under - development) ülke terimleri, aynı anlama gelen benzer deyimler oldukları için gelişmekte olan ülkeleri aynı zamanda sanayileşmemiş ülkeler olarak tanımlamakta bir sakınca yoktur. Bkz. J. VINER, *International Trade and Economic Development*, Oxford University Press, London, 1970, s. 97.
- 18) G.M. MEIER, *The International Economics of Development*, Harper and Row, New - York, 1968, s. IX.

J. Viner, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin varsayımlarında değişiklikler yapılacak olursa, teorisinin gelişmekte olan ülkelerde tatbik edilebileceğini öne sürmektedir. Gerçekten Viner, üretimin etkinliğinin zaman içinde değişebileceği, mal ve faktör piyasa fiyatlarının gerçek fırsat maliyetlerinden farklı olabileceği ve ekonomide dışsal tasarrufların meydana geldiği dinamik bir çerçevede, teorisinin geçerliliğini koruduğunu savunmaktadır¹⁹. Şüphesiz J. Viner tarafından öne sürülen bütün bu değişiklikler, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin orijinalliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

Buna karşılık H. Singer, statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre bir ihtisaslaşmanın, hiçbir zaman gelişmekte olan ülkeler için yararlı olamayacağını belirtmektedir²⁰.

H. B. Chenery ise, gelişmiş ülkeler karşısında gelişmekte olanların kalkınma (sanayileşme) politikalarının, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H.O. versiyonuna dayandırılması gereği üzerinde durmaktadır²¹. Chenery, bunun tam rekabet ve başlangıçta dengenin varlığını gerektirmeyen bir karşılaştırmalı üstünlük ölçüsü sağladığına değinmektedir. Bu durumda ülkeler, nisbî olarak bol bulunan üretim faktörlerini kullanarak elde edecekleri ürünleri ihraç edeceklerdir. Ancak bunun için ülke içi talebin, bol olan üretim faktörünü kullanan mallara yönelmemesi gerekmektedir. Aynı şekilde nispeten kıt üretim faktörlerini kullanan mallar da dışarıdan ithal edilmelidir²².

19) J. VINER, "Stability and Progress: The Poorer Countries Problem", *Stability and Progress in the World Economy*, ed., D. Hague, London, 1958 içinde. (CHENERY, a.g.m., s. 137'den naklen). Viner, teorisinin H.O. versiyonunu, faktörlerin karşılaştırılabilirliği varsayımını bunların nitelik farklılıklarına değinmediği için eleştirmektedir. Ayrıca Viner, Ohlin'in de faktörlerin bölgesel kalite farklılıklarının etkisini ihmal etmesini de büyük bir eksiklik olarak görmektedir. Bkz. VINER, *International Trade...*, s. 16.

20) H.W. SINGER, "The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries", *AER*, Vol. LX, No. 2, May 1950, s. 473 - 485. (Readings in *International Economics* içinde, s. 309).

21) CHENERY, a.g.m., s. 136 - 137.

22) CHENERY, a.g.m., s. 137.

Konu ile ilgili teorik görüşleri özetle belirttikten sonra, teo-
rinin gelişmekte olan ülkelere uygulanabilirliğine geçebiliriz.

Geçen yüzyılda klasik teoriyi doğrulayan ve karşılaştırmalı üs-
tünlüğe sahip bulunan bir veya birkaç sektörün gelişmesiyle oluşan
“öncü ihracat sektörleri”nin, ekonominin diğer sektörlerini de peşin-
den sürükleyerek ülkelerin sanayileşme süreçlerini hızlandırdıkları
görölmüştür²³. Fakat içinde bulunduğumuz yüzyılda gelişmekte olan
ülkelerin sanayileşmelerini bu temele dayandırmaları oldukça sakıncalıdır.
Çünkü, gelişmekte olan ülkeler için klasik karşılaştırmalı
üstünlükler teorisinin kabul ettiği varsayımlardan farklı olarak,
ayrıca aşağıda belirtilen noktalarında gözden uzak tutulmaması ge-
rekmemektedir²⁴.

i. Gelişmekte olan ülkelerde faktör fiyatları, gerçek fırsat ma-
liyetlerini (opportunity cost) yansıtmamaktadır,

ii. Üretim faktörlerinin hem miktarı ve hemde kalitesi, zaman
içersinde üretim sürecinin bir sonucu olarak önemli ölçüde değişe-
bilmektedir,

iii. Piyasaların büyüklüklerine göre ölçek ekonomilerden ya-
rarlanmalar, üretim sektörlerinden birçoğunda gittikçe önem kazan-
maktadır,

iv. Ekonomideki mallar arasındaki tamamlayıcılık, üretici ve
tüketici taleplerinde belirgin bir özelliklikle niteliği taşımaktadır.

Bu nedenle karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin ekonomik kal-
kınmaya yol gösterebilmesi için, temel öğelerinden bazılarının bü-
yüme-kalkınma-teorisinin analiz aletlerine uygun bir duruma getiril-
mesi gerekmektedir. Bu ise, statik karşılaştırmalı üstünlükler teori-
sinin dinamikleştirilmesinden başka birşey değildir. Şimdi bunları,
başlıca beş ölüm altında incelemeye çalışalım²⁵.

23) Meselâ, yünlü ve pamuklu dokuma İngiltere’de, kereste İsveç’te,
sütlü ürünler Danimarka’da, saat İsviçre’de, ipek Japonya’da
öncü ihracat sektörleri olmuşlardır. Bkz. V.F. SAVAŞ, **Kalkın-
ma Ekonomisi**, Sermet Matbaası, İstanbul 1974, s. 185.

24) CHENERY, a.g.m., s. 138.

25) CHENERY, a.g.m., s. 139 - 142; SAVAŞ, a.g.e., s. 190 - 191.

(1) Faktör maliyetleri : Gelişmekte olan ülkelerde, piyasa etkilerinden dolayı emek ve sermayenin gerçek maliyetlerini tam olarak tespit etmek mümkün olamamaktadır. Faktör maliyetleri, ekonomik kalkınmanın tabii bir sonucu olarak önemli derecede değişebilmektedir. Kalkınmanın başlangıcında ucuz emeğe dayanan bir karşılaştırmalı üstünlük, kalkınma süreci ile pahalılaştıran emek ile birlikte ortadan kalkabilmekte ve gelişmekte olan ülke, başlangıçtaki emek-yoğun üretim teknolojisini daha sonra değiştirmek zorunda kalmaktadır.

(2) İhracat gelirlerindeki dalgalanmalar : Gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarında birincil sektör ürünleri (primary products), önemli bir yer tutmaktadır²⁶. Prebisch ve Singer'in belirttiği gibi, birincil sektör ürünlerine olan talebin dalgalı bir seyir izlemesi ve gelişmekte olan ülkelerin (peripheral countries)²⁷ ihracatlarına olan talebin gelir ve fiyat esnekliklerinin 1'den küçük olması, bu ülkelerin ihracatlarını arttırarak fazla gelir elde etmelerini engellemektedir. Birincil sektör ürünleri ihraç eden ülkelerde zaman içinde dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi²⁸, bu ülkeleri birincil sektör ürünleri üretiminde ihtisaslaşmadan uzaklaştırmaktadır. Böylece sanayide, birincil sektör ürünlerinin ihracatından çok bölgesel tüketimi karşılamaya yönelmektedir.

(3) Prodüktivite seviyesinde meydana gelen değişmeler: Zamanımızda işgücü ve işletme faaliyetleri, üretimde giderek artan bir tecrübeyi gerktirdiği için üretimde etkinlikle (efficiency) bu süreye bağlı olarak artmaktadır. Bu nedenle, bir ülkede yeni kurulan "yavru sanayilerin" belirli bir süre dış dünyanın rekabetine karşı korunması gerekmektedir. Yavru sanayilerin korunması görüşü, her-

26) Birincil sektör, burada "tarım sektörü" anlamında kullanılmıştır.

27) R. Prebisch, gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş merkezler başka bir deyişle metropoller karşısında çevre ülkeler anlamına gelen "peripheral countries" demektedir.

28) R. PREBISCH, "The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems", *Economic Bulletin for Latin America*, February 1962. Prebisch'in bu yazısı kısaltılarak Bilsay Kurucu tarafından dilimize çevrilmiştir. Bkz. *SBF Dergisi*, C. XVIII. No. 1, Mart 1963, s. 103 - 142. Ayrıca bkz. SINGER, "The Distribution of Gains...", s. 306 - 317.

hangi bir sanayi dalında artan üretimin, diğer sanayi dalları içinde hazır nitelikli işgücü ve işletmecilik arzları üzerindeki etkilerini de içine alacak şekilde genelleştirilmiştir²⁹. Faktör piyasa fiyatlarının, produktivitedeki bu tip farkları yansıtmaması mümkün olduğu için, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ekonomide hatalı tercihlerin yapılmasına yol açabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde; karşılaştırmalı üstünlüğün zaman içinde devamlı olarak izlenmesi, ortaya çıkacak yeni değişmelere göre kaynak dağılımında yeni düzenlemelere gidilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

(4) Dinamik dışsal ekonomiler : Dinamik dışsal ekonomiler bilindiği gibi diğer sektörlerdeki maliyet azalmaları veya talep miktarında meydana gelen artışlardan doğmaktadır³⁰. Sektörlere göre yapılan klasik karşılaştırmalı üstünlük mukayesesi aynı zamanda birbirleriyle ilişkili olarak gelişen sektörlerde ortaya çıkan maliyet azalmalarının her sektöre ayrı ayrı dağıtılmasını gerektirmektedir. Fakat bir grup yatırım birlikte yapıldığı zaman kârlı olabileceksi³¹, o zaman karşılaştırmalı üstünlük, ancak alması yatırım bileşimleri için anlamlı olabilir. Piyasa fiyatlarına yansımayan bu gibi dışsal ekonomiler göz önüne alınmayınca, karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılacak değerlendirmelerde hatalı sonuçlara ulaşılabilir.

(5) Belirsizlik ve esneklik : Ekonomide zaman içinde meydana gelebilecek arz ve talep şartlarındaki değişiklikler, karşılaştırmalı üstünlüklere göre seçilecek bir kalkınma stratejisinin daha sonraları ortaya büyük sorunlar çıkarmasına sebep olabilir. Bu teoriye göre, nisbî üstünlüğü olan bir veya birkaç ana mal ihracında ihtisaslaşmaya giden bir ekonomi, dünya konjonktüründe meydana ge-

29) CHENERY, a.g.m., s. 141.

30) Chenery, dinamik dışsal ekonomi kavramı ile "diğer sektörlerdeki maliyet azalmaları ve talep miktarında meydana gelen değişmeler" ifadesini kullanarak piyasa dışı ve piyasa dışsal ekonomilerini kapsayan genel bir dışsal ekonomi kavramı üzerinde durmaktadır. Bkz. CHENERY, a.g.m., s. 141.

31) J. Tinbergen, grup yatırımlarını "yatırım proje demetleri" (bunches of investment projects) olarak nitelendirmektedir. Bkz. J. TINBERGEN, "Uluslararası, Ulusal, Bölgesel ve Yöresel Endüstriler", çev. S. Rıdvan Karluk, **ESADER**, C. X, No. 2, Haziran 1974, s. 211.

lebilecek bir değişiklik sonucunda çok zor durumlarda kalabilir. Bu nedenle ekonomilerin, üretim çabalarını değişik sektörler'e kaydırmalarında yarar vardır. Böylece, kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olunmayan sanayi dallarına da dağıtılması sonucunda, ekonomi bir esneklik kazanabilir ve geleceğin belirsizliğinden daha az zarar görebilir³².

Bu açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi, geleneksel karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme —kalkınma— politikalarına ışık tutmasını beklemek bir *yerde büyümenin dinamik sürecini* tanımamak anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle statik yapıdaki karşılaştırmalı üstünlükler teorisini, dinamik bir nitelik taşıyan ekonomik gelişmeye temel olarak almak, çelişik bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, ilerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olma durumu söz konusu olan sanayi dallarının gelişmekte olan ülkelerde kurulması ve bunlarında rekabet edebilecek seviyeye ulaşınca kadar korunması veya sübvansiyonlar ile desteklenmesi gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler, yatırımların yönlendirilmesini serbest piyasa mekanizmasına bırakmamalı, belirli bir plân ve programa göre ilerde avantajlı duruma geçmesi mümkün olan sanayi dallarını tespit ederek bunların tarifeler ile korunmasını sağlamalıdır. Ayrıca bu amaçla, gelişmiş bölgeler dışında yapılacak yatırımların daha çekici bir duruma getirilerek başlangıçtaki dezavantajlarını bir ölçüde ortadan kaldırmakta mümkündür. Bunu sağlamak için teşvik edici vergi politikası araçlarından yararlanmak bir alternatif olabilir³³. Bütün bunların yanında, gelişmekte olan ülkelerde kurulacak småi işletmelerinin kurulup gelişmesi için gerekli olan yatırım bankalarının faaliyete geçirilmesi ve bu kuruluşların malî yönden desteklenmesi de mümkündür³⁴.

32) SAVAS, a.g.e., s. 191.

33) R.F. MIKESELL, "The Theory of Common Market as Applied to Regional Arrangements Among Deveoping Countries", **International Trade Theory in a Developing World**, Macmillan St. Martin's Press, 1970, içinde s. 222.

34) Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Sosyal Fonu, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bkz. MIKESELL, a.g.m., s. 222.

IV. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN SANAYİLEŞME POLİTİKALARI YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişme seviyesi farkı, gelişmekte olan ülkelerin hızlı bir sanayileşme sürecine girmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu ülkeler eğer sanayileşme politikalarını statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandıracak olurlarsa yukarıda da değinildiği gibi, dinamik gelişme sürecine bir ölçüde ters düşmüş olacaklardır. Gerçekten gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme politikalarını ve kaynak tahsislerini, geleneksel pür karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandırmaları durumunda ortaya bazı sorunların çıkması kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır.

Şimdi, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme politikalarının kısa dönemde neden karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandırılmıyacağını görmeye çalışarak sözü edilen teorinin bu ülkeler yönünden geçerliliğini irdelemeye çalışalım³⁵.

Daha öncede kısaca değinildiği gibi, gelişmekte olan ülkelerde üretim faktörlerinin fiyatları bunların gerçek fırsat maliyetlerini yansıtmamakta, faktör fiyatları faktörlerin marjinal produktivitelerine eşit bulunmamaktadır. Dolayısıyla piyasa mekanizması, üretim faktörlerinin üretim dalları arasında maksimum bir refahı yaratarak uluslararası bir ihtisaslaşmaya yol açacak şekilde dağılımlarını sağlamadan yetersiz kalmaktadır.

35) Burada yapılacak eleştirisi, teorinin klâsik tipine yöneliktir. Yoksa teoride, gelişmekte olan ülkelerin gelişme süreçleriyle bağdaşan yeni varsayımlar yapıldığı, başka bir deyişle, teori dinamik bir görünüm kazandığı zaman, uzun dönemde refah kaybına uğramamak için karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin büyük ölçüde ihmal edilmemesi gerektiği kanısındayız. Bu görüş açısından Samuelson'un şu fikrine, yukarıdaki şartın gerçekleşmesi oranında katılıyoruz. "...karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bir gerçeğe ışık tutmaktadır... Karşılaştırmalı üstünlüğü ihmal eden bir ülke, hayat standardı ve potansiyel gelişme hızları bakımından çok büyük kayıplara uğrayabilir." Bkz. P.A. SAMUELSON, *Economics*, Mc Graw - Hill Book Co., New - York, 1967, s. 657.

Gelişmekte olan ülkelerde üretim faktörlerinin hareketsizliği, ekonomide tekelci faktörlerin varlığı gibi nedenler, faktör paylarının çeşitli kullanım alanlarında eşitlenmesini kısıtlamaktadır. Bu nedenle, ekonomide karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre yapılacak bir kaynak dağılımı, hatalı sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun için, yapılacak yatırım projelerini değerlendirmede "gölge" (shadow) veya "muhasabe" (accounting) fiyatlarının kullanılması gereklidir. Pazarı tam olarak açılmamış bir ekonomide, faktör fiyatlarının gerçek fırsat maliyetlerini yansıtmamasını beklemek mümkün değildir. Çünkü, ekonominin parasallaşması sonucunda, optimum faktör birleşiminde de değişiklikler meydana gelmektedir. Dolayısıyla doğru bir faktör fiyatı tespit edebilmek için ekonomideki gelişmeyle birlikte yapısal ve teknolojik gelişmeleri de gözönünde tutarak yeni varsayımlarda bulunmak gerekmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bütün faktörlerin tam olarak kullanıldığı varsayımına dayanır. Aslında gelişmekte olan ekonomilerin büyük sıkıntısı, gizli ve açık işsizliktir. Bu ülkelerde özellikle tarım sektöründe gizli işsizlik vardır ve bu sektördeki işçilerin marjinal produktivitesi sıfır veya sıfıra çok yakındır³⁶. İşsizliğin ve noksan kapasitenin bulunduğu bir ekonomide ise, özel ve sosyal maliyetler arasında büyük bir farklılık bulunmaktadır. Ekonomide atıl üretim faktörleri varken, bunların kullanılmasının marjinal sosyal maliyeti de sıfıra çok yakındır. Atıl üretim faktörlerinin kullanılması gerektiğinde, bunlara ücret ödenecektir. Böyle bir durumda ekonomide, özel maliyetler sosyal maliyetleri aşacaktır. Herhangi bir malın üretiminde özel maliyetler, dış piyasa fiyatlarının üstünde bulunuyor ise, şüphesiz karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre bu malın üretimi ülke içinde yapılamaz. Fakat bu malın topluma sosyal maliyeti sıfır veya sıfıra çok yakın olduğu için, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin aksine, üretilmesi sosyal hasılayı arttırabilecektir³⁷.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin Ricardo versiyonunda, üretim fonksiyonunun uluslararası farklı olacağı kabul edilmiş-

36) A. LEWIS, "Economic Development with Unlimited Supplies of Labor", The Manchester School, May 1954. (*The Economics of Underdevelopment*, ed., A.N. Agarwala and S.P. Singh, Oxford University Press, New - York, 1971 içinde s. 402).

37) HABERLER, "Some Problems...", s. 215 -216.

ken H. O. versiyonunda üretim fonksiyonunun bütün ülkelerde özdeş olduğu savunulmuştur. Buna göre, her ülke aynı üretim fonksiyonuna göre üretimde bulunur ve daha bol olan üretim faktörünün yoğun bulunduğu malların üretiminde ihtisaslaşır, ülkeler arasındaki faktör fiyatları da dış ticaret kanalından eşitlenmektedir. Böylece neo-klasik iktisatçılar, dış ticaret aracılığıyla faktör fiyatlarının da eşitleneceğini belirtmişlerdir. Fakat üretim fonksiyonunun her ülkede özdeş olması, faktörlerin ikâme esnekliklerinde aynı olduğu anlamına gelmemektedir³⁸.

Ülkeler arasındaki faktör ikâme esneklikleri farklı ise, başka bir deyişle faktörlerin birbirleri ile ikâme imkânı aynı değilse, faktör fiyatları arasındaki orana göre sermaye-yoğun bir sanayiden daha sonraları daha az sermaye-yoğun sanayilere geçmek mümkün olmaktadır. Çünkü, sektörlerde zaman içinde yoğun olarak kullanılan faktörün fiyatı, diğer faktöre göre hızla yükselebilmektedir. Bu nedenle, üretimin başlangıçtaki faktör yoğunluğunu, daha sonra faktör fiyatlarında meydana gelecek değişikliklere göre yeniden ayarlamak zorunlu olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin, teorisinin H. O. versiyonuna —nisbî faktör yoğunluğuna göre ihtisaslaşma— göre ihtisaslaşmaya gitmeleri kanımızca oldukça mahzurludur. Ülkeler, faktör yoğunluğu yanında, zaman içinde gelişmekte olan faktör fiyatlarındaki değişiklikleri de yakından izliyerek, üstünlüğe sahip olabilecekleri üretim dallarını buna göre seçmelidirler. Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin başlangıcında emek faktörü oldukça boldur. Fakat bu ülkelerde sanayileşmenin gerektirdiği kalifiye işgücüne olan talebin zamanla artması, faktör fiyatlarında emeğin lehine bir artışa yol açmaktadır. V. Savaş'm da belirttiği gibi gelişmekte olan ülkeler, "faktör yoğunluğu yanında, fiyatlarının dinamik seyrini de" dikkate almalıdırlar³⁹.

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi ile birlikte ortaya çıkan dinamik faktörler, bu ülkelerde başlangıçtaki karşılatırmalı üstün-

38) B.S. MINHAS, 'The Homohypallagic Production Function, Factor Intensity Reversals and the Heckscher - Ohlin Theorem', JPE, Vol. 70, 1962, s. 138 - 156. (International Trade, ed., J. Bhagwati, Penguin, 1972 içinde s. 143 - 156).

39) SAVAŞ, a.g.e., s. 213.

lüğü değiştirebilmektedir. Eğer bu ülkeler, sanayileşme dönemlerinin başlangıcında kendülerinde oldukça bol olan emek faktörü nedeniyle tarım sektöründe ihtisaslaşacak olurlarsa, gelişmiş ülkeler ile aralarındaki gelişme açığını hiç bir zaman kapatmayacaklardır. Çünkü, E. Hagen'inde belirttiği gibi ampirik olarak asırlık bir gelişme süreci içinde olan ekonomilerde imalât sanayi ve madencilik kesimlerindeki gelişme, tarımdaki gelişmeye göre çok daha fazla bulunmaktadır⁴⁰. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, sanayileşme süreçlerinin başlangıcında faktör yoğunluğuna bakmaksızın sanayi sektörüne önem vermeli ve yeni kurulan —veya kurulacak olan— genç sanayiler, başlangıçta karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasalar bile korunmalıdır. Çünkü, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin kabul ettiği birinci dereceden homogen üretim fonksiyonunun geçerliliği, bu ülkeler için şüphelidir.

Aslında ekonomideki birçok sanayi dalında sabit verimler değil, fakat artan verimler geçerlidir. Genç sanayiler belirli bir süre dış rekabete karşı korunurlarsa, korunan kesimde artan verimlere ulaşmak imkân dahilindedir. Bu ise, serbest dış ticaretin aksine bu kesimlerin gümrük tarifeleri ile hiç olmazsa belirli bir süre korunmasını gerektirmektedir. Böylece, sanayileşmenin başlangıç döneminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunamayan üretim dallarının bir süre korunması sonucunda, karşılaştırmalı üstünlük elde etmesi mümkündür.

Diğer taraftan karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin temel varsayımlarından biri olan faktör mobilitesinin tamhği varsayımında, gelişmekte olan ülkelerin yapısına tam uygun bulunmamaktadır⁴¹. Ge-

40) E.E. HANGEU, "An Economic Justification for Protection", QJE, Vol. LXXII, No. 4, November 1958, s. 496 - 514. (*Economics of Trade and Development* içinde s. 378 - 379).

41) Klâsik modeldeki işgücünün ülke içindeki mobilitesine karşılık uluslararasıdaki hareketsizliği varsayımı, yanlış anlamalara yol açmıştır. Klâsik model, üretim faktörlerinin tam bir mobilitesini esas almıştır. Haberler'e göre, üretim faktörlerinin değişik sanayi dalları arasında tam bir mobilitesi şart değildir. Toprak ve doğal kaynaklar (J. TINBERGEN, *International Economic Intergration*, s. 29) ile sabit sermaye malları hareketsizdirler. Kısa dönemde işgücü de geniş ölçüde hareketsizdir. Gelişmiş bir ekonomik düzende işgücünün mesleki mobilitesi hemen hemen

lişmekte olan ülkelerde faktör mobilitesi "yok denecek kadar azdır"⁴². Faktörlerin bir sektörden diğerine aktarımı söz konusu olmadığına ve bu ülkelerde faktör piyasasında tam rekabet şartları da hiçbir zaman sağlanamayacağına göre, faktör fiyatlarındaki değişmeler ile faktörlerin sektörlerarası dağılımının sağlanması ve yeni bir dengeye ulaşılmasında söz konusu olamamaktadır.

V. SONUÇ

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalarımızdan çıkarabileceğimiz sonuç şudur: Eğer gelişmekte olan ülkeler statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi esaslarına göre bir ihtisaslaşmaya yönelecek olurlarsa, bu ülkeler T. Bulutay'ın da çok yerinde olarak belirttiği gibi tarımsal ürünler⁴³ veya hafif sanayi dallarında bir üstünlüğe sahip olabileceklerdir⁴⁴. Sözü edilen ülkeler bu çemberi kırabilmek için yeni kurulan veya kurulacak olan sanayilerini bir süre dış rekabete karşı mutlak olarak korumak zorundadırlar. Başlangıçtaki maliyetler, gelişmiş ülkelere göre çok daha yüksek bile olsa, belirli sanayilerin belli bir dönem korunması, daha sonraki gelişmeler için bir zorunluluk olmaktadır⁴⁵.

Kısa dönemde ve başlangıçtaki duruma bakılarak klasik karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılacak bir kaynak tahsisi ve ona gö-

olmasa bile, diğer üretim faktörlerinin geniş bir mobilitesi bulunmaktadır. Çünkü, insan yapısı sermaye malları değişik sanayi dalları arasında kolayca yer değiştirebilir.

42) SAVAŞ, a.g.e., s. 207.

43) T. BULUTAY, "Mukayeseli Masraflar Teorisi Üzerine", SBF Dergisi, C. XXI, No. 3, Eylül 1966, s. 38.

44) Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin, ülkeleri tarım ve sanayi sektörlerinden mutlaka birinde ihtisaslaşmaya yöneltmediğini de burada belirtmemiz gerekir.

45) Karşılaştırmalı üstünlük teorisinin H.O. versiyonunun ortalama üretkenliği esas alması, gelişmekte olan ülkeler yönünden eleştirilmesi gereken bir noktadır. Gelişen bir ülkede ortalama üretkenlik belki başlangıçta yüksek olabilir. Fakat gelişme ile birlikte marjinal üretkenlikte bir artış meydana gelebilir. Bu durumda izlenecek yol, Bulutay'ın ifadesi ile "marjinal bir davranış" olmaktadır. Bkz. BULUTAY, a.g.m., s. 38.

re tespit edilecek sanayileşme politikası, bu ülkelerin hızla kalkınmalarını büyük ölçüde aksatabilir. Maliyetlerin başlangıçta nisbi olarak dezavantajlı bulunduğu üretim dallarında (ağır ve yarı sanayi dalları), sosyal produktivite çok yüksek olduğundan, bu üretim dallarının gerçekleştirilmesi adeta bir ihtiyaçtır. Diğer taraftan uzun dönemde kalkınmanın ve piyasa genişlemesinin sağladığı imkânlarla karşılaştırmalı üstünlüğün sağlanması da mümkündür.

Uzun dönemde, eğer balangıçtaki yüksek maliyetlerin uluslararası seviyeye uyumu sağlanamazsa, bu durum aynı zamanda dünya refahının azalması anlamına da gelmektedir⁴⁶. Bu açıdan karşılaştırmalı üstünlükler teorisi dünya kaynaklarının optimal dağılımı yönünden geçerliliğini korumakla beraber⁴⁷ gelişmekte olan ülkelerin başlangıçtaki durumlarına uygulanabilirliği yönünden biraz şüpheli bulunmaktadır⁴⁸. Gelişmekte olan ülkeler, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin H. O. versiyonuna göre nispeten kendilerinde bol olan emek faktörünü kullanan sanayi dallarında ve tarımda ihtisaslaşırlarsa, bu ülkelerin gelişmiş ülkeler ile aralarında bulunan "kalkınma açığı" kapatmaları hiçbir zaman mümkün olamaz. Böyle bir yönelim, Tuncer Bulutay'ın ifadesiyle⁴⁹ gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bugünkü farklılıkların korunmasına ve bu farkın gelişmekte olan ülkeler aleyhine büyümesine sebep olur.

46) E. MANİSALI, "Ekonomilerarası İhtisaslaşma ve Az Gelişmiş Ekonomiler, "Refii Şükrü Suvla'ya Armağan, Sermet Matbaası, İstanbul 1971, s. 325.

47) SAVAŞ, a.g.e., s. 188; Ç. KURDOĞLU, *Gelişen Ülkelerde Uluslararası Ticaret Sorunları ve Endüstride Teknik Seçimi*, Ankara 1971. (SBF'de yapılmış basılmamış doktora tezi, s. 5 ve 227); SAMUELSON, a.g.e., s. 657.

48) Çok sayıda iktisatçı, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin gelişmekte olan ülkelerde de uygulanabileceğini savunmaktadır. Bunlar, kalkınma ile birlikte üretim faktörleri miktarında meydana gelebilecek değişimin, teorisin mantığına aykırı olmadığını savunmaktadırlar. Bu yeni durumda kaynaklar, yeni bir maksimum sağlayacak şekilde yeni bir dağılıma uğrarlar. Bu konuda bkz. D.M. BENSUSAN - BUTT, "A Model of Trade and Accumulation", *AER*, Vol. 44, September 1954, s. 511 - 529. Bu görüşe karşılık H.G. Johnson, statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisini iktisadi büyümeye uygulanamıyorsa, bu teorisin varlığı tartışılabilir diyerek teoriye şiddetli bir eleştiride bulunmuştur.

49) BULUTAY, a.g.m., s. 49.

Bu arada şunu da belirtmekte yarar vardır. Ülkeler arasındaki faktör yoğunluğu, gelişme ile birlikte tersine dönebilir⁵⁰. Faktör yoğunluğunun nisbi olarak değişmesinin ne derece yaygın olduğu ve teorik bir genellemeye imkân tanıyıp tanımadığı da kesin değildir⁵¹. Teorinin H. O. versiyonunun, her mal için bir üretim fonksiyonu kabul eden ve bu fonksiyonun özdeş olduğunu ileri süren varsayımı ışığında faktör yoğunluğu kavramına dayanılarak varılacak sonuçlarda kanımızca hatalı olacaktır. Çünkü, bir malın sermaye veya emek yoğun niteliği, faktör ikâmesi de gözönünde tutularak ancak belirli faktör fiyatları şartlarında geçerlilik kazanmaktadır.

Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüklere başlangıçta sahip oldukları bir iki dalda ihtisaslaşmak yerine, yurtdışında değindiğimiz sebeplerle potansiyel olarak uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olabilecekleri dallarda da üretime geçerek çeşitlendirilmiş bir ekonomik yapıya sahip olmalıdırlar. Başlangıçta gelişmekte olan ülkelerin hangi sanayi daimi veya sektörlü geliştireceğine karar vermesine ölçüt ise, karşılaştırmalı üstünlükler değil, marjinal gelir artışları olmalıdır.

50) Bu konu üzerinde duran iktisatçıların fikirleri için şu kaynaklara bakılabilir. R.F. HARROD, "Factors - Price Relations Under Free Trade", *EJ*, Vol. 68, June 1958, s. 245 - 155; HG, JOHN-SON, "Factor Endowments International Trade and Factor Prices", *Manchester School of Economic and Social Studies*, Vol. XXV, No. 3, September 1957, s. 270 - 283. (*Readings in International Economics* içinde s. 78 - 85).

51) Bkz. MINHAS, a.g.m., s. 143 - 156.